

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2022)

Sinan BAKIR

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
sinanbakir1985@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7128-523X>

Edip Cansever'in Şiirlerinde Zaman Algısı

Time Perception in Edip Cansever's Poems

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 18.02.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2022

Atıf/Citation

BAKIR, S. (2022). Edip Cansever'in Şiirlerinde Zaman Algısı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (1), 12-24. <https://doi.org/10.34083/akaded.1002896>

BAKIR, S. (2022). Time Perception in Edip Cansever's Poems. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (1), 12-24. <https://doi.org/10.34083/akaded.1002896>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

* Bu makale, *Garip ve İkinci Yeni Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* başlıklı doktora tezimin Edip Cansever ile ilgili bölümünün gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlinde oluşmaktadır.

Öz

Bireyin psikolojik karmaşası, varlık, varolma sıkıntısı, ölüm psikolojisi ya da insanın dış dünya algısı, gerçeklik kurgusu zamanın algılanma biçimini etkiler. Edip Cansever şiirinde zamanın bu yönlerine rastlanmakla birlikte kavramın hem kurgusal yapıda hem de bireylerin eylemlerini, duygusal ve düşünsel kırılmalarını anlamada işlevselleştiği söylenebilir. Cansever şiirinde zamanın problem alanları varlık, varoluş sıkıntısıyla ilişkilidir. Zamanın fenomenolojik boyut üzerinden algılama alanına sokulduğu bu şiirlerde varoluş, ölüm, ölümlülük, sonsuzluk, geçicilik, belirsizlik, geçmişe dönük hatıralar, şimdiki zamanda yaşanan krizler, geleceğe yönelen beklentiler, bunalma, yabancılaşma, yalnızlaşma süreçleri kavramın daha çok soyut olarak tasarlanmasında rol oynar. İmgenin psikiyatrik veri işlevi gördüğü bu şiirlerde zamanın psikolojik algılama alanlarına yönelme söz konusudur. Cansever şiirinde soyutlaşan insan ve hayat gibi zaman da soyut bir imge olarak tasarlanırken varoluşsal krizlerin bilinçaltı karmaşayla ilişkisi üzerinde durulur. Bir boğuntudan, acıdan, sıkıntidan, ölü gömme töreninden doğan anlatı figürlerinin zamanın herkes için işleyen boyutunu aşma, yeniden var olma çabaları yabancılaşma duygusu üzerinden aktarılır. Bölünmüş kişilik yapıları gibi zaman da bilinçdışı yönelim gösterir. Edip Cansever şiirinde zamanın çizgisel, izlenebilir dilimlerinden olan kış ve sonbahar mevsimlerine yönelik olumsuz imgelere yer verilirken yazın ise aşkı çoğaltıcı etkisine rastlanır. Bu makalede Edip Cansever şiirindeki varoluşsal sıkıntının, psikolojik atmosferin ve yabancılaşma düzeyinin zamanla ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edip Cansever, şiir, zaman, varoluşsal sıkıntı, yabancılaşma.

Abstract

The psychological complexity of the individual, existence, the distress of existence, the psychology of death or the perception of the outside world, the fiction of reality affect the perception of time. Although these aspects of time are encountered in Edip Cansever's poetry, it can be said that the concept becomes functional both in the fictional structure and in understanding the actions, emotional and intellectual breaks of individuals. In Cansever's poetry, time is associated with existence and existential distress. Existence, death, mortality, eternity, transience, uncertainty, memories of the past, current crises, future expectations, suffocation, alienation, and isolation processes play a role in designing the concept more abstractly in these poems in which time is introduced into the field of perception through the phenomenological dimension. In these poems, in which the image functions as a psychiatric finding, there is an orientation to the psychological perception areas of time. In Cansever's poetry, while time is designed as an abstract image, like the abstracted human and life, the relationship between existential crises and subconscious complexity is emphasized. The efforts of the narrative figures, born out of anguish, pain, distress, and burial ceremony, to overcome the dimension of time that works for everyone, and to exist again, are conveyed through the sense of alienation. Like split personality structures, time also shows unconscious orientation. In Edip Cansever's poetry, negative images of the winter and autumn seasons, which are linear and traceable periods of time, are included, while the love-enhancing effect is encountered in the summer. In this article, the relationship of existential distress, psychological atmosphere and alienation level in Edip Cansever's poetry with time has been emphasized.

Keywords: Edip Cansever, poem, time, existential distress, alienation.

Giriş

Modern anlatılarda zaman kurgunun önemli bir ögesidir. Bireyin dış dünya algısı, gerçeklik kurgusu ya da psikolojik karmaşası zamanın algılanma biçiminden bağımsız değildir. Zamanın maddî yönünden ziyade bilinçaltı gerçeklik üzerinden kurgulanması fenomenolojik algının belirmesine zemin hazırlar. Kavramın çizgisel ya da psikolojik boyutları nasıl algılandığıyla ilgili birtakım veriler sunar. Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman* adlı eserinde Bergson sezgiciliğine dikkat çekerken bu zaman dilimlerinin Bergson'daki karşılığını şöyle açıklar:

“Bergson’a göre çizgisel zaman mekânlaştırmaz; bu madde üzerine eylemde bulunma amacıyla zamanın mekânlaştırılmasıdır; bu da aklın eseridir. Kökensel zaman süre adını taşır; ki bu oluşumda her ân bütün geçmişin yükünü taşır ve geleceğe gebe dir. Süre bir kendine inme olarak yaşanır. Her ân oradadır ve hiçbir şey kesin değildir; çünkü her ân geçmişi yeniden yapılandırmaktadır” (Lévinas, 2014, s. 65).

Zamanı çağrışım alanına sokan imgelerin çok boyutlu oluşu, onun karmaşık ilişkiler açısından kaynaklıdır. Paul Ricoeur’a göre, “kurmaca anlatı her seferinde içe dalmanın, zaman içindeki ya da zaman dışındaki sonsuzluğun ve hatta sonsuzluğun ölümle olan gizli bağıntısının farklı bir biçimini sunar” (Ricoeur, 2016, s. 188). Sonsuzluk ya da ölümün zamanla ilişkisi, zamanın çizgiselliğini aşan bilinçdışı işleyişi, mitolojik zaman kurgusu, psikolojik, ölçülemeyen zaman algısı, hatırlamalar, geleceğe yönelen beklentiler, rüyalar, sanrılar, halüsinasyonlar, sabuklamalar, nevrozlar, çocukluk dönemleri, zamanda yolculuklar, bellekle ilişkili imgeler kavramın çok yönlü irdelenmesi gerekliliğini ortaya koyar. Seçil Dumantepe, *Roman ve Öyküde Zaman* adlı çalışmada ağırlıklı olarak yabancı araştırmacıların konu ile ilgili yaklaşımlarından hareketle kavramın sekiz türü (“Fiziki Zaman, Objektif Zaman ve Subjektif Zaman, Mutlak Zaman ve Göreli Zaman, Psikolojik Zaman, Fenomenolojik Zaman, Antropolojik Zaman, Süredizimsel Zaman, Dilbilimsel Zaman”) hakkında bilgi verir (Dumantepe, 2018, s. 25-43). Zamanın göreceliğini, bilinçdışıyla ilişkisini, soyut bir varlık hâlini alan bireyin değişen algı parametreleri belirler, yani, kavramın fenomenolojik boyutu ruhsal travmalar üzerinden algılama alanına sokulur.

İkinci Yeni, içe dönük bireyin varoluşsal travmalarına, cinsel bunalımlarına, kimlik krizlerine yoğunlaşır. İç imge düzenine sahip yeni şiirde imgelemin doğduğu yerin psikolojik çatışma alanları olması zamanın göreceliğini hazırlarken sürenin de psikolojik, metafizik boyutlarla işlenmesinde etkili olur. “Süre, metafizik açıdan karmaşıktır ve zamanın belirleyici odak noktaları, zamanın süreksizlikleridir” (Bachelard, 2021, s. 56). Yeni şiirde zamanın soyut olarak tasarlanmasının bir nedeni ölüm, sonsuzluk, varolma, bunalma, yabancılaşma gibi soyut kavramların tartışma alanına sokulmasıyla ilişkilidir. İkinci Yeni şiirinde zamanın çizgisel boyutu fenomenolojik ya da mitolojik zaman kurgusu üzerinden aşılır. Ölçülebilirliği mümkün olmayan zaman algısı, bireyin varoluşsal bunalımında, ötekilik bilincine ulaşmasında mutlak bir probleme dönüşür. Zamanın bu yönüne daha çok Edip Cansever şiirinde rastlanır. Bireyin içinde bulunduğu ruhsal durum zamanın algılanma biçimini belirler. Bireysel yaşantılar, değerler, psikolojik

savrulmalar, geçmişe dönük hatıralar, bunalımlar, ölüm, sonsuzluk gibi meseleler zamanın kişiye özgü tasarlanmasında rol oynar. Zamanın soyut yönü ancak bilinçaltına yönelik eylemlerle, bireyin algı mekanizmasının anlaşılabilirliğiyle görüntü alanına sokulabilir. Psikolojik buhranları olan insan için zaman bilinçdışı bir yönelim gösterebilir. Böyle bir durumda zaman daima ileriye gösteren ya da nesnel bir algılamaya imkân tanıyan çizgisel boyutundan, kronolojik işleyiş biçiminden sıyrılır.

Edip Cansever'in Şiirlerinde Zaman Algısı

Edip Cansever şiirinde zamanın problem alanları varlık, varolma sıkıntısına işaret eder. İnsanın ya da yaşanan hayatın soyutlaşması, kavramın soyut olarak tasarlanmasında etkili olur. Cansever şiirinde zaman problemi varoluş, ölüm, ölümlülük, sonsuzluk, geçicilik, belirsizlik, bunalma, yabancılaşma, yalnızlaşma, beklentiler, hatıralar üzerinden soyut bir zeminde irdelenir. "İnsanın içsel ve dışsal dramı"na (Cansever, 2017a, s. 256) yoğunlaşan Edip Cansever'in şiir özneleri bir boğuntudan, sıkıntudan, acıdan, yalnızlıktan, "ölü gömme töreni"nden doğarlar. Zamana karşı direnme odakları ölümlü bedene yönelen yıkıcı eylemlerle kurulurken varlık problemi acı, yalnızlık, sıkıntı, boşluk, yabancılaşma gibi duygular üzerinden tartışma alanına sokulur. Cansever şiirinde zamanın fenomenolojik boyutunu bireyin içinde bulunduğu ruhsal krizler belirler. Zamanın herkes için işleyen maddî boyutundan sapmalar gösteren anlatı figürleri öznel ve anlaşılması güç süreçler içinden yeni zaman alanlarına yönelirler. "Bilmez Miyim Hiç..." başlıklı şiirde zamanın nesnel işleyişi değil, bireydeki göreceli, öznel, ölçülemez oluşu ön plandadır. Zaman âdeta donmuştur:

"Uzun bir cumartesiye hatırlıyorum, saat on iki
Dalıp gidiyorum, düşünüyorum da, saat on iki
Bir sigara yakıyorum, bir kâğıda bir iki dize yazıyorum
Yerini iyi bilen, onurlu bir iki sözcük daha
Ama hiç kıılmıyorum, akrep de, yelkovan da
Yani tam böyle bir şeye benziyor zaman
Yılgın ve çarpıcı renkler içinde pek kıılmamayan
Çıkageliyor sonra, saat on iki" (Cansever, 2017b, s. 157).

Edip Cansever şiirinde mekân kurgusu fenomenolojik zaman algısıyla ilişkilendirilir. Kapalı, iç mekânlara dönük betimlemeler psikolojik kırılmayı haber verir. Geçmişe yönelen anılar, evlere, odalara hapsolan şimdiki zaman, geleceğe yönelen beklentilerle oluşan sonsuzluk düşü ve bunlar arasında sıkışmış bireyin varolma çabası mekân üzerinden görsel alana taşınır. Gaston Bachelard, zamanı durdurmak isteyen varlığın mekâna dönük eylemlerini tartışmaya açarken mekân-zaman ilişkisini sorgular. Ona göre, "mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar" (Bachelard, 2020, s. 39). Bachelard, bilinçdışının mekâna yerleştiğini söyler. Edip Cansever şiirinde kapalı, iç mekânların (ev, otel, oda vd.) ötekilik bilinci geliştirmede ya da fenomenolojik zaman kurgusunda bir uyaran işlevi görmesi zamanın ancak mekân üzerinden var olabildiğini gösterir.

Edip Cansever'in anlatı figürleri gibi zaman da odalara hapsolür, kişiler soyut zamanın biçimini alır, soyutlaşır. “Çağrılmayan Yakup”ta anlatıcı figürün varlığına yabancılaşmasının ya da bellek kaybına uğramasının nedeni budur. Yakup da zaman gibi soyut bir imge olarak tasarlanır, kendisi gibi hayatı da soyuttur. Yalnızlıktan, iletişimsizlikten kaynaklı nedenlerle adını dahi hatırlamakta güçlük çeken Yakup, zaman zaman bellek kaybına uğrar. Yakup’un dramatik monologlarla gelişen sayıklamalarında çizgisel zamanın izine yer yer rastlansa da esasında psikolojik yabancılaşmada etkisi hissedilen, Yakup’un bilinçaltı karmaşasını yönlendiren öznel zaman kurgusudur. Kaldı ki onda zamanın çizgisel akışının algılanma süreci de kendine özgüdür ve daha çok bilinçaltı boşaltımına hizmet eder. Yakup’un yalnızlıktan, bunalımdan kaynaklı sıkıntısı zamanı göreceleştirir. Zaman ve mekânın belirsiz olması ya da soyut olarak kurgulanması, bellek kaybından kaynaklıdır; yaşanan birtakım travmatik olaylar adını hatırlamakta güçlük çeken Yakup tarafından tam olarak aktarılamaz. Çünkü “imge zayıf algı hâlinde gerçekleşmiştir ve bu imgenin adım adım geliştirdiği katıksız anıya gözler kapanacaktır” (Bergson, 2020a, s. 131). Bellek ve algı yetisini kaybetmekte olan Yakup, psikolojik çöküşüne yol açan eylemler zincirini anlatmakta güçlük çeker. Edip Cansever şiirinde zamanın geçmek bilmeyen ya da uzayan yönü, çizgisel akışın bilinçten bağımsız işleyen boyutuyla ilgisiz olduğunu gösterir. Herkes için işleyen zaman Yakup için uzadıkça uzar. Algısal zamanın göreceliği çizgisel akışı kesintiye uğratar. Yakup, iletişimsizlikten ve bunalımdan kaynaklı nedenlerle bellek kaybına uğrar, kendi varlığına yabancılaşır. “Çok uzun günün sıcak bir günü”nde (Cansever, 2017c, s. 380) Yakup’un yargılanmasıyla ilişkili olaylara ve durumlara, Yakup’un bunlara yönelik bilinçaltında geliştirdiği tepkilere yer verilir. Nedensellik ilkesine uygun işlemeyen olaylar zinciri bellek kaybı, bilinçaltı karmaşa, soyutlama, belirsizlik, boşluk ve muğlaklık nedeniyle aydınlatılamaz. Adını dahi hatırlamakta güçlük çeken Yakup’un başından geçen olayları nedensellik ilkesini koruyarak anlatması beklenemeyeceğinden sayıklamalar üzerine kurulu iç monologların ruhsal duruma uygun olarak kurgulandığı söylenebilir. Yakup zaman algısını bütünüyle yitirmemek için yinelemelere başvurur. Örneğin, kurbağalara bakmaktan gelmiştir, bu eylemi hatırlamak için belirli aralıklarla üç kere tekrar etme gereği duyar. Şiir, “çok uzun bir gün”de yaşanan ve bir yönüyle bulantı duygusuna yol açan eylemler dizisini hatırlamaya dönük ifadelerle son bulur: “Ve sabah bunları bir bir kendime anlatacağım/Yakup’un gene bir yokluğa doğru büyüyen içinde” (Cansever, 2017c, s. 387). “Kurbağalara bakmaktan geliyorum” (Cansever, 2017c, s. 379) dizesi şimdiki zamana yönelik bir vurgudur ve “çok uzun bir gün”de yaşananlara ilişkin olumsuz çağrışımlar uyandırır. Kurbağa, Yakup’u görmezden gelen, dışlayan, onu yargılayan kişileri temsil eder. Yakup gittiği her yerde bunlara rastlar. Bataklık gibi yerlerde olması gereken kurbağalar ve onların bataklık olarak nitelenebilecek yaşam alanları mahkemeye taşınır. Merdivenler “vıcık vıcık”, “kaygan” ve “yapışkan”dır. Taş merdivenler bataklığa özgü nitelendirmelerle görüntü alanına sokulur: “Vıcık vıcık taşlar duyuyordum ayaklarımın altında/Anlamsız, yapışkan bir yığın taşlar” (Cansever, 2017c, s. 382). “Taş merdivenler”, onu kurbağalara götürür, ne var ki “mübaşir kılıklı kurbağanın biri” (Cansever, 2017c, s. 385) başta olmak üzere onu yargılayanlar varlığını görmezden gelmeye devam ederler. Yakup için asıl trajik, katlanılamaz olan bu görmezden gelme hâlleridir. Yok sayılma biçimleri hayatın birçok alanında karşısına

çık ar. Otobüste biletçinin bilet kesmek istemediği Yakup, soyut bir imgeye dönüşen varlığını “telâşlı açgözlü kurbağalar”dan korumak ister. Korunma içgüdü s ü z e r i n d e n gelişen bu ironik durum, ruhsal çöküntünün yoğunluğuna işaret eder. Nihayetinde Yakup, sadece topluma yabancılaşmakla kalmaz, bizzat kendi varlığına yabancılaşır. Yakup’un insanlara ya da çevreye yönelen bulantı duygusuna kapılmasının önemli bir nedeni yok sayılmasıdır. Yok sayılmanın yol açtığı travma, zaman ve mekânı belirsizleştirir. Belirsizlik, bellek kaybıyla ilişkilendirilir: “Saat on ikiyi gösteriyordu ki, ben nerdeydim/Bir zamansızlığın Yakub’a doğru içinde/Saat on yediyi ve yirmi biri/Gösteriyordu ki, ben nerdeydim/Her saniyedeki ve işte her saniyedeki/Ben, yani Yakubun o dağılgan şekli/Nerdeydim” (Cansever, 2017c, s. 383). Zamanın belirsizleşmesi, Yakup’un bilinçdışı işleyen algı mekanizmasına uygunluk gösterir. Çünkü “bilinçdışının zaman anlayışı yoktur” (Cebeci, 2015, s. 83).

Uzun anlatılardan olan “Ben Ruhi Bey Nasılım”da zaman ve mekân, kurgunun iskeletini oluşturur. Ruhi Bey’in ruhsal travmalarının kaynağı, duygusal ve düşünsel gelişimi ya da gerilimi, hatıraları, geleceğe yönelen beklentileri zamana ve mekâna yönelik vurgularla belirginleşir. “Kendini bazı müstesna durumlarda üreten kişiliğın varsayılan kopuşlarının, kırıklıklarının ne anlama geldiğini bilmek” (Bergson, 2020b, s. 86) anıları, beklentileri, yaşanan ve düşünülen zamanın fenomenolojik yönlerini sorgulamayı gerektirir. Geriye dönüşlerle hayatının önemli bir dönemi aydınlatılan Ruhi Bey’in düşünce yapısı, olaylara, durumlara bakış açısı, insanlarla ilişkisi hakkında birtakım verilere ulaşılır. Nevrotik belirtiler gösteren Ruhi Bey’in sadist-mazoşist eylemlerle kendini gösteren şiddet cinselliğine yönelmesi, kadınları dikizlemesi ya da eşi Hayr ü n n i s a ile sağlıklı bir cinsel ilişki kuramamasının nedenleri zamanda yolculuklar sayesinde gün yüzüne çıkarılır. Şiir boyunca varlığın sorgulanması, ölüm ve sonsuzluğun algısal alana sokulması ya da hatırlama yoluyla geçmişe yönelme ve “ölü gömme töreni” üzerinden gelecek beklentisine girme, zamanın bir problem olarak varoluşsal travmayla ilişkilendirildiğini gösterir. Şiirin zaman kurgusu, geçici olanı da içine alacak biçimde genişleyerek varlık, ölüm ve sonsuzluk problemlerini tartışmaya açar. Metnin başlangıç dizelerinde anlatıcı figürün inilti olarak tanımladığı “suyun tuzda yanma” durumunu bütün yaşamı boyunca hissettiğini vurgulaması, psikolojik zaman algısıyla ilişkili travmaları algılama alanına sokar: “Gördün mü hiç suyun yanmasını tuzda/Gördüm ben bu yaşam boyu iniltiyi” (Cansever, 2017b, s. 17). Ruhsal tasvire imkân tanıyan bu ilk dizelerdeki göndermeler zamanın kurgusal boyutunun fenomenolojik bir yapıda seyredeceğini gösterir. Kişilik bölünmesine uğrayan Ruhi Bey, hayatı boyunca “ölümle yaşam arasında bunalır” (Cansever, 2017b, s. 41). Meyhane patronuna göre, Ruhi Bey’in zamanla alakası yoktur, bu görüş, zamanın çizgisel boyutu yerine göreceli olanın işlerlik kazanacağına işaret eder: “Sonra bir cep saati vardır, arada çıkarır bakar/Ama bilirim saatle filan işi yoktur/Zaten zamanla işi yoktur ki Ruhi Beyin” (Cansever, 2017b, s. 50).

Zamanın bölünmüş olarak hatıralar üzerinden geçmişe yönelmesi, bugünkü Ruhi Bey’in eylemlerinin nedenselliğini açıklaması ve varoluşsal beklentiden kaynaklı kaygılarla geleceğe, “ölü gömme töreni”ne yönelik bir hazırlanma sürecine girilmesi bölünen kişilik yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Ruhi Bey’in karanlıkta kalan yönlerinin aydınlatılmasına hizmet eden yan karakterlerin Ruhi Bey’e yönelik izlenimlerinden, ilişki

biçimlerinden bahsettikleri bölümlerde geriye dönüşler devreye girer. Ruhi Bey'in bugünkü eylemlerinin anlaşılabilir olmasında önemli rol oynayan zamansal yolculuklar, merkezî karakterin ruhsal dünyasındaki değişimleri anlamaya da yardımcı olur. Dükkânın önünde evli Angel'in bacak arasını izleyen Ruhi Bey'in taciz olarak tanımlanabilecek söz konusu eyleminin nedeni çocukluk zamanına yönelen bir başka zaman kurgusuyla açıklığa kavuşur. Angel'in bacak araları, açık saçık giyinen üvey annenin kalçalarını hatırlatan zamansal bir imgedir ve hatırlama işlevine hizmet eder. Ruhi Bey'in sadist-mazoşist belirtiler gösteren şiddet cinselliğine yönelmesinin besleyeni de yine çocukluk döneminde üvey anneyle bir kez eyleme dökülen cinsel birleşmedir. Otto Rank'a göre mazoşist kişilikte "doğum sırasında çekilen acıları hazza dönüştürme çabası" (Rank, 2019, s. 51) bireyin eylemlerine yön verir. Üvey annenin taciz içerikli fiziksel şiddeti cinsel istismarla başka bir boyuta geçer. Kötülük olarak nitelenen bu eylemler dizisi Ruhi Bey'in kişiliğinde derin izler bırakır. Şiddet, taciz ve cinsel istismarla son bulan kötülük zinciri, ilgisizlik, sevgisizlik üzerinden bir ömür devam eder. Bu durum, aidiyet duygusunu yitirme, yalnızlaşma, varlığa yabancılaşma probleminin de kaynağını açıklar. Kronolojik akışa uygun işlemeyen zamansal kurgular üzerinden Ruhi Bey'in bölünmüş kişilik yapısı imgesel anlatımla somut alana taşınır. Toplumsal normların onayladığı evlilik kurumu Ruhi Bey'i iktidarsızlığa düşürür, eşi Hayrünnisa ile cinsel ilişkiye giremez. Carl Gustav Jung, *Dört Arketip* adlı çalışmasında anne arketipine ve anne kompleksinin çocuktaki yansımalarına yer verirken bu kompleksin "erkek çocuktaki tipik etkilerinin eşcinsellik, Don Juanizm, bazen de iktidarsızlık" (Jung, 2020, s. 26) olduğunu söyler. İktidarsızlığa düşme, Ruhi Bey'i saldırganlığa iter. İktidarsızlığın telafisi kendini genelev kadınıyla girilen cinsel ilişkide, daha doğru ifadeyle, Marquis de Sade erotizminde temsil bulan şiddet pornografisinde gösterir. Ruhi Bey'in cinsel eylemleri ya da kişilik yapısı Sigmund Freud'un "nevroz" kavramıyla ilişkilendirilebilir. Freud, insanın "normal cinsel doyumdan el çekmesiyle nevroza yakalanabileceğinden" (Freud, 2016, s. 108) söz eder. Ona göre "normal yoldan doyum sağlamanın bırakılmasıyla cinsel gereksinim, kendine anormal cinsel uyarılmalarla doyum sağlamaya yönelir" (Freud, 2016, s. 108). Genelev kadınıyla yaşanan şiddet cinselliğinde yeniden elde edilen cinsel iktidarın zamana dönük imgeleri okuru üvey annenin şiddet içerikli tacizlerine, cinsel istismarına götürür. Zamanlar arası geçişlerle hayatının çeşitli dönemleri anlaşılabilir alana çekilen Ruhi Bey'in varoluşsal tedirginliği, ölüm, ölümlülük, varlık, belirsizlik, sonsuzluk düşünceleri ekseninde gelişen ruhsal krizleri, zamanın daha soyut ve geniş bir perspektiften tartışılmasına zemin hazırlar. "Düşlüyor Ölümünü Ruhi Bey" bölümünde aktüel zamanın yerini belirsizlik ve geleceğe yönelik beklentiler alır. "Ölü gömme töreni"ne hazırlanan Ruhi Bey'in beklentisi yeniden var olmaktır. Ölümlü yanlardan kurtulmak, zamanın maddî boyutunun kapsam alanından uzaklaşmak varoluşsal problemi aşmakla mümkün olacaktır. Devrim Dirlikyapan'a göre "Cansever'in dramatik monologları bir bakıma Phoenix'in evrimidir" (Dirlikyapan, 2016, s. 37). Şiirde "Phoenix'in evrimine uygun işleyen zamansal yenilenmeye yönelik beklenti, Ruhi Bey'in tasarladığı şekliyle –bir yüzleşme ve "ölü gömme töreni" senaryosuyla– gerçekleşir. Yeniden varolmayı başaran Ruhi Bey ne var ki her gün gittiği "ara sokaklarda, pasajlarda, meyhanelerde, otellerde" (Cansever, 2017b, s. 105) bulunamaz. Geleceğe yönelen

varoluşsal beklenti amacına ulaşsa da belirsizlik bir zaman problemi olarak işlerliğini sürdürmeye devam eder.

Edip Cansever şiirinde zamanın ölüm olgusuyla sorgulanması varolma-yok olma mekanizması üzerinden tartışmaya açılır. Duyguya, düşünceye, eyleme, zamana yönelen yinelemeler, söz konusu mekanizmanın insanı sınırlayan baskısından kurtarmaya dönüktür. “Zaman insan ömrünün geçiciliğinin bir simgesi olup, ‘tekrarlama’ya yönelik davranışlar ‘bilinçaltının zamansızlık durumu’nu bilinçli hayatta tekrarlama ve böylece ölüme giden yolu durdurma isteğini simgeler” (Cebeci, 2015, s. 83). Ötekilik bilinci ya da varoluşsal travmalarla ilişkili ağır durumların, olayların, duyguların hissedilme, hatırlanma biçimi zamanın fenomenolojik boyutuna zemin hazırlar. “Saat Onda Kalkacak Vapur” başlıklı şiirde beklenen vapurun gecikmesi şiirin öznesi için sorun olmaz. Çünkü onun zaman algısı nesnel olanın işleyişiyle belirmez. Ötekilik bilincine varmak, zaman probleminin aşıldığına yönelik bir vurguyu içerir. Şiirde zamanın işleyişi çift yönlüdür. Herkes için işleyen ya da bilinçten bağımsız olarak var olan ve süredizimsel yollardan görüntü alanına sokulan zamanın dışında bir de fenomenolojik zaman kurgusuna yer verilir. “Fenomenolojik zaman, insanın kendi bilinçsel süreçlerini ve iç deneyimlerini betimlemesiyle oluşan bir zamandır” (Dumantepe, 2018, s. 38). Bireye özgü sezgisel algıyı önceleyen fenomenolojik zaman kurgusu, Seçim Dumantepe’nin de dikkat çektiği gibi psikolojik zaman algısıyla işlerlik kazanır. Bu tarz bir zaman tasarımı, Edip Cansever’in anlatı figürlerinin bölünmüş kişilik yapılarına da uygunluk gösterir. Bilinçli ben’in zaman kurgusu, herkesleşen ve nesneleşen öznenin zaman algısından ayrılır:

“— Saat onda mı kalkacakmış vapur
— Gecikebilirmiş biraz, öyle diyorlar
Desinler, desinler
Hey kaptan! bana baksana
Ben çoktan varmışım varacağım yere
Bir Edip daha bekliyor beni eski bir otelin kapısında” (Cansever, 2017b, s. 161).

Edip Cansever’in anlatı figürlerinin duygusal ve düşünsel dünyaları içe dönük bir yapıda seyredir. Onları ilgilendiren zamanın bilinçaltındaki işleyiştir. Bireyin bölünmüş kişilik yapısı zamanın algılanma biçimini değiştirir, bunda doğum ve ölüm olgularına getirilen yeni bakış açısının da etkisi vardır. Her insanın biraz ölü olduğu, bir yığın ölüden ya da ölü gömme töreninden, sıkıntıdan, boğuntudan, acıdan geldiği Edip Cansever şiirinde zamanın psikolojik buhranlara, çalkantılara, bölünmüşlüğe uygun olarak ölçülebilir niteliğini yitirerek göreceleşmesi, soyut bir kavram olarak probleme dönüşmesi söz konusudur. Psikolojik gerilmeyi duyuran şiirlerde zaman da insan gibi ölüdür. “Ben Bu Kadar Değilim”de ölü bir zamandan seslenen anlatıcı figürün varlığını inkâra yöneldiği görülür. Zamanın olmadığı yerde insanın maddî varlığından söz etmek mümkün değildir. Soyut bir imgeye dönüşen insan gibi zaman da ölü ve soyut bir imge olarak tasarlanır: “Bir kişi bile değilim yalnızlıktan/(...)Ben bu kadar değilim/Kışlada ölü bir zaman” (Cansever, 2017c, s. 213). “Manastırlı Hilmi Beye Birinci Mektup”ta anlatıcı

figürün ortak zaman algısının dışına çıktığı görülür, çünkü nesnel zamanın işleyişini süreler hâlinde yansıtan saatler, bilinçaltındaki bunalımı ya da varoluşsal sıkıntıyı aktaramaz: “Salondaki büyük saati sattım/Saatin ölçebileceği/Herhangi bir zaman parçası yok/Gittiği yeri bilmeyen böcekler gibiyim/Bir oyuğa, oyulmuş bir yaşama/Ne gereği var ki saatin” (Cansever, 2017b, s. 248). “Eros Otel”nde mekân ve zaman algısına yönelik bir derinleşme, genişleme söz konusudur: “Ve dünyanın bütün yönlerini/Ve dünyanın bütün vakitlerini/Aynı anda ve birden/Gören ben” (Cansever, 2017b, s. 439). Varlığa yönelen tehdit, zamanın alışlagelmiş işleyişini bozar: “Bana gelince günlerce kendimi yokladım ben/Elimi kanattım, yüzümü kestim, kafamı vurdum bir yerlere/Uyudum uyudum uyudum öylesine/Ve şaşırdım böylece yemek saatlerini” (Cansever, 2017c, s. 174). Hayatta olduklarına anlam veremeyen ya da inanamayan insanların zamandan ve varlık problemlerinden kuşku duymaları anlaşılabilir. “Ne Gelir Elimizden İnsan Olmaktan Başka” şiirinde yabancılaşmayla gelen duygusal ve anlamsal boşluk, yaşarken yitirilen zamandan kaynaklı olarak daha geniş bir alana yayılır: “Ah nasıl bilirim ben vakit olmadığını/Yaşarken olmadığını, sonra hiç olmadığını” (Cansever, 2017c, s. 259).

Tragedyalar'da “içsel bir bulantı” duygusuna kapılan bireylerin varoluşsal krizi alkol, sıkıntı, acı ve yalnızlıkla aşma çabaları, onları içsel bir hesaplaşmaya götürür. “Aç, susuz bir böcek gibi kabuğuna çekilip büsbütün yitmemek” (Cansever, 2017c, s. 342) için çabalayan bireylerin yoğun ve bitmek bilmeyen bunalımı zamanın da bir sıkıntıdan oluştuğunu düşündürür. Yalnızlığın mevsimlerin biçimini aldığı şiirde zamanın sözü konusu psikolojik bunalıma uygun olarak tasarlandığı görülür: “Bir soğuk ay soğuk ve tenha/Duyulur. Yalnızlık mevsim olur/Ki çiçekler kendilerini toplar orada/Ve zamanlar boğuşur, sırasız, biri bir ötekenden kalınlaşır” (Cansever, 2017c, s. 276). Zamanın çizgisel yapısını oluşturan bölümlerini bir diğerinden ayırmak anlamsızlaşır, geceler gündüzler birbirine karışır. Artık zamanın nesnel boyutunu izlemek mümkün olmaz:

“Düşe kalka içerdi
 Ve gündüzler olurdu sonra geceler
 Geceler gündüzlere girerdi
 Çiçekler getirirlerdi, hiçbir şeyden yapılmamış çiçekler
 Bırakır gibi bir mezarın üstüne
 Bırakır giderlerdi
 Adı geçerdi birinin, hiç olmayan birinin
 Sonra adı olmayan bir ülkeye giderdi
 Zamanlar birbirine girerdi. Koz gece” (Cansever, 2017c, s. 366).

Edip Cansever'in uzun anlatılarında bireylerin bugünkü durumlarını, psikolojik travmalarını anlamak, kişilik yapılarını çözümlenmek ya da eylemlerini, düşünme biçimlerini mantıksal bir yapıya sokmak için zamanda yolculuklara çıkılır. Zamanların birbirine karışması, içinde bulunulan ağır travmatik durumla, bölünmüş kişilik yapısıyla uygunluk gösterir. Bütün saatlerin tanımsız bir yeri göstermesi bu ruh hâliyle açıklanabilir. Geriye dönüşler, hatırlamalar, geleceğe yönelen beklentiler, ölüm, ölümlülük, sonsuzluk bireyin psikolojik krizlerini anlamada işlevselleşir:

“Armenak’ın, Diran’ın babası sandığı birini
 Kumar oynarken vurduğu o gecenin
 Sabahında. Ve sessiz bir düşüncenin
 Kapatılmış bir acının yavaş yavaş yayıldığı
 Ve kutlar gibi bir rahatlığı ölünün
 Toprağa saldırdığı olağan bir vazgeçişle...
 İşte böyle bir günün gecesinde Armenak’ın
 Topraksı bir titremeyle Vartuhi’ye sokulduğu
 Çiftleştiği ve...
 Sonra deliler gibi ağladığı bu gözyaşlımsı döllemeye.

(...)

Ve cinayet gecesi Baba Armenak
 Yağan yağmurun altında, asfaltta
 Ölü bir tilkiyi hatırlıyor
 Herkesin ölü bir şeyleri vardır. Ölüler çoğaldıkça
 Artık hiçbir şey ölemez” (Cansever, 2017c, s. 341-366).

Doğum ve ölüm olgularında herkes için ortak olan nesnel zaman algısı bu tarz şiirlerde işlemez. Cansever’in şiir özneleri zaten ruhen ya da mecazen ölüdürler, bu bakımdan ölüm onlarda maddî olmaktan ziyade ruhsal sarsılmaları haber veren, fenomenolojik algıya işaret eden bir imgedir: “Bence, bir yaradılış gibiydi ölüm, bunu anlatabilirim/Ve gittikçe çoğalan ve elimde olmayan/Bir boğuntudan doğmuş gibiydi/Bunu anlatabilirim” (Cansever, 2017c, s. 432). İnsan doğduğu andan itibaren zamanın etki alanına girer. Daima ileriye gösteren zaman, insanın salt maddî yapısında değil, esasında ruhunda derin izler bırakır. Edip Cansever şiirinde herkes için işleyen zamanın dışına çıkma çabası, varoluşsal arayışla, sorgulayışla ilişkilidir. “Saflığın ve güzelliğin büyük zamanı” (Cansever, 2017c, s. 476) bir bakıma zamansızlığa, mekânsızlığa işaret eder. “Ben Ruhi Bey Nasılım”da Ruhi Bey’in zamanla ilişkisinin olmadığı vurgulanır, “Çağrılmayan Yakup”ta görülen bellek kaybı, zamanı da mekânı da belirsizleştirir, odalara kapanan ve varoluşsal krizlere, sorgulamalara yoğunlaşan öteki karakterler için de çizgisel zaman bir anlam ifade etmez, onları ilgilendiren algısal, psikolojik, fenomenolojik zaman kurgusudur. Buna karşın kimi şiirlerde zamanın çizgisel boyutuna da yer verilir.

Edip Cansever şiirinde zamanın çizgisel, izlenebilir dilimlerinden olan kış ve sonbahar mevsimlerine olumsuz yaklaşılır. Şiire ad olan “Kar Yangını” imgesi, kış mevsimine yönelik bakış açısını ortaya koyar. Karda ölümün bembeyaz hâli görüntülenir, karamsarlık insandan mekâna geniş bir alana yayılır:

“Neden bu kadar kar, bu kadar yıl, bu kadar yağış
 Bu kadar uzaklardan nedir bu kadar gelen

(...)

O yanık ikindiler, sonrasız loş gecelerden
 Üstlerinden bir sürü çocuk gözleri
 Tutuşurlar ne zaman karların ateşinden
 Bir ölüm kadar şaştığımız onlar ve kendileri
 Yani bu dünyanın en ylgın havarileri
 Orada çan kulesi bembeyaz öldüğünden” (Cansever, 2017c, s. 226).

“Ölümlle Bakılan”da mevsim yine kıştır, “kar”, ölü ve ölümün gösterendir: “Kar nefti yağar ölüye/Yağsın ölüdeki ormana kar/Değil ki ölüler, onlar bile göremez/Bu mevsimde akşamı/Bembeyaz gözleriyle insanlar” (Cansever, 2017c, s. 479). “Medüza”da (Cansever, 2017c, s. 228) sonbahar mevsiminde ölümlerini bırakan kuşlar gibi insanların da acıya, hüznü boğulduğu anlatılır. Mevsime yönelik betimlemeler daha çok karamsar duyguları belirginleştirmeye dönüktür. Sonbahar başka şiirlerde daha korkunç bir bunalımı haber verir. Çevre ya da insan betimlemesinin bir bunaltı duygusuna yol açtığı bu tarz şiirlerde meydana gelen ani ölümler zamanın hızla geçtiğine işaret eder: “Korkunç, biz buna sonbahar diyoruz, oysa bir böceğin vızıltısı/Bir yaşlı çocuktan azalan sesi dünyanın – bir böceğin vızıltısı/Pis lokantalarda çekilmez akşamüstleri – bir böceğin vızıltısı(...)/Herkes ne çabuk geçiyor. Azıcık korkuyorum. Dün biri gitti” (Cansever, 2017c, s. 262). Edip Cansever şiirinde “sonbahar, belki de bir hüznün özgül ağırlığıdır” (Cansever, 2017c, s. 420). “Ölü Bir Deniz Yıldızı”nda sonbahar seslenen mevsimdir, “düşsel yolculuk” (Cansever, 2017c, s. 179) olarak tanımlanır. Ağustos’un çekilmesiyle sonbaharın ilk ayı olan eylülün sesi ve görüntüsü belirir, doğa yeniden biçimlenir. Şiir, ince bir ironiyi de beraberinde getirir: “Tepelerde bulamaçların kahverengi eridiği/Eriyip sarı sarı aktığı bir mevsim/Bir saat gibi işlerken avucumdaki güz çiçeği/Yosunların kapılara usulca/Tırmanıp yerleştiği/Yani eylülün sesi, buysa çok iyi baylar” (Cansever, 2017c, s. 228). Eylülün soğuk günleri “dışı buz tutmuş kalpler” imgesine dönüşerek psikolojik bir rahatsızlığa işaret eder.

Edip Cansever’in şiirlerinde karın soğukluğu ile ölümün/ölünün soğukluğu arasında ilişki vardır. “Kar” imgesi hemen her şiirde ölüme yönelik tasarımları çağrışım alanına sokar: “Karın beyaz gölgesi denizde/Ölü denizde beyaz denizde karın/Ne yapsak?/Ölü bir soğuk işte/Ve soğuk bir işlemiz, bir kulenin/Hayata ödünç verdiği bir kule/Pisiz, ölü bir soğukuz, yok içimiz” (Cansever, 2017c, s. 480). “Bir Taş Atarsın...” şiirinde de kış mevsimine yönelik olumsuz çağrışımlara yer verilir. Mevsimler, psikolojik kırılmayı yansıtmada işlevseldir: “Bir taş atarsın, taş nereye düşerse/Mutlaka bir köşebaşadır/Çünkü yüreğin daralmıştır ve kıştır/Kullanılmamış bir sicim gibidir soğuk/İşte bak her kestaneciye sapsarı bir köşebaşı kalmıştır” (Cansever, 2017c, s. 117). Edip Cansever şiirinde yaz mevsimi olumlu çağrışımlar uyandırır. “Bir yaz ikindisinden çıkıp gelen” (Cansever, 2017b, s. 31) Ruhi Bey, mevsimin uyandırdığı duygulara uygun biçimde sosyal hayata karışır, bu ânlerde, Ruhi Bey’e “ara sokaklarda, pasajlarda, lokantalarda, meyhanelerde” rastlamak mümkündür. “Bambaşka bir sonbahar sabahını giyininceye kadar”ki (Cansever, 2017b, s. 35) süreçte Ruhi Bey, yazın güzelliğini kısmen de olsa idrak eder. Ne var ki aynı mevsim ruhsal dünyada derin krizlere yol açacak cinsel bir istismara da sahne olur. Limonlukta üvey annenin cinsel istismarına maruz kaldığı bir yaz gününde Ruhi Bey’in hayatı değişir. “Boşversene Sen Niye Beklemeli”de bulunduğu

yerden uzaklaşmak isteyen anlatıcı figürün mekân arayışına arınma duygusu eşlik eder, güneş ve yaz rüzgârları bu dekoru tamamlayan önemli öğelerdir: "Yıkansam, yıkansam, hep o güneşlerle yıkansam/Diřleri tenime geçse yaz rüzgârlarının" (Cansever, 2017b, s. 172). "Kaçışına Uğrayan Çiçek"te "ilkyazlar[ın] ve bütün başlangıçlar[ın] bitmesi" (Cansever, 2017b, s. 346) hüzünlenme nedeni olarak sunulur. Yaz yağmurlarıyla ıslanan mevsim, anlatıcı figürde iyimser duygular uyandırır. Hemen her Şiire ilkyazın konu olması Őairin bu mevsime özel bir ilgi duyduğunu gösterir. Mevsimin doğa ve insandaki etkileri işlenirken aşk duygusu belirginleşir. "Anlamıyorum"da (Cansever, 2017b, s. 361) yazın doğayı yeniden yapılandırma sürecine anlatıcı figürün heyecanı, coşkusu eşlik eder.

Sonuç

Zaman, Eđip Cansever Şiirinde hem fenomenolojik/psikolojik hem de çizgisel, maddî yönlerle ele alınır. Zamanın ağırlıklı olarak fenomenolojik algı üzerinden görüntü alanına sokulması varlık, varolma sıkıntısıyla ilişkilendirilir. Cansever Şiirinde soyutlaşan insan ve yaşam alanları gibi zaman da soyutlaşır, varoluşun gösterenine dönüşür. Ölü bir zamandan seslenen anlatı figürleri, bireyin yazgısına egemen olmasını engelleyen nesnel zamanın dışına çıkmaya çalışırlar. Yalnızlaşma, yabancılaşma, varolma problemleri zamanın bilinçaltı karmaşa üzerindeki etkisini göstermeye dönük olarak işlenir. Kurgusal yapıda işlevsel olan zaman, bireyin eylemlerinin, duygusal ve düşünsel bölünmelerinin anlaşılmasında ya da mekânın kapalı, soyut alanlara çekilmesinde belirleyici olur. Bilinçaltı karmaşaya yoğunlaşma, zamanın öznel, ölçülemez oluşunu hazırlar, iç imge düzeni gibi zaman da ancak sezgisel bir kavrayışla algılama alanına sokulur. Ruhun ya da mecazen ölü olan anlatı figürlerinin bölünmüş kişilik yapılarına uygunluk gösteren zaman, ölüm, ölümlülük, sonsuzluk, varlık, varolma, yok olma, mutluluk, mutsuzluk, yabancılaşma, yalnızlaşma, geçmiş ve geleceğe yönelme ile ilişkilendirilerek kriz ânlarına işaret eder. Zamansal yolculuklar bireysel kimlik kurgusunun anlaşılmasında rol oynarken geleceğe yönelen beklentiler kavramın yeni yaşam alanlarının inşasında da etkin olacağını gösterir.

Eđip Cansever Şiirinde zamanın fenomenolojik işleyişini bireyin içinde bulunduğu ruhsal krizler belirler. Bireyin soyut bir imgeye dönüşmesi bellek kayıplarını haber verir. Anlatılamaz olanın alanını ihlal eden Őiirsel imgeler zamanı göreceleştirdiği gibi karmaşıklaştırır da. Zamanın çizgisel akışını, ileriye doğru işleyişini değiştirmeme varlığın önündeki engellerden biridir. Phoenix'in evrimine uygun işleyen varoluş-yok oluş senaryoları zamanın bu yönünü aşma çabasıyla ilişkilendirilir. "Ben Ruhi Bey Nasılım"da zamanın herkes için işleyen boyutu aşılarak yeni bir Ruhi Bey yaratılır. Ne var ki simgesel düzlemde gerçekleşen ve zamanın kapsam alanı dışına çıkan bu doğum hâli nesnel dünyada karşılık bulamaz, Ruhi Bey kayıplara karışır.

Eđip Cansever Şiirinde zamanın çizgisel, izlenebilir maddî yönü mevsimler üzerinden gösterilir. Sonbahar ve kış mevsimleri karamsar duygulara işaret eder. Maddî ölümlerin yol açtığı bunaltı, söz konusu mevsimlerin çağrışım alanlarıyla aktarılırken maddî-manevî soğukluk aynı şekilde her iki mevsimle ilişkilendirilir. Yaz ise aşk, aydınlık ve iyimserlik mevsimidir, birey en çok bu zaman diliminde kendindeki değişmeleri fark eder, hayata, doğaya karışır.

Kaynaklar

- Bachelard, Gaston (2020). *Mekânın Poetikası*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bachelard, Gaston (2021). *Sürenin Diyalektiği*. (Çev. Emine Sarıkartal). Ankara: Fol Yayınları.
- Bergson, Henri (2020a). *Madde ve Bellek*. (Çev. Işık Ergüden). Ankara: Fol Yayınları.
- Bergson, Henri (2020b). *Ruh Teorileri, İnsan Ruhu ve Kişiliği*. (Çev. Esat Burak Altıntaş). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Cansever, Edip (2017a). *Şiiri Şiirle Ölçmek*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, Edip (2017b). *Sonrası Kalır II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, Edip (2017c). *Sonrası Kalır I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cebeci, Oğuz (2015). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Dirlikyapan, Devrim (2016). *Ölümü Gömdüm, Geliyorum, Edip Cansever Şiirinde Varolma Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dumantepe, Seçil (2018). *Roman ve Öyküde Zaman*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Freud, Sigmund (2016). *Nevrozlar*. (Çev. Kâmuran Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2020). *Dört Arketip*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lévinas, Emmanuel (2014). *Ölüm ve Zaman*. (Çev. Nami Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ricoeur, Paul (2016). *Zaman ve Anlatı 3, Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi*. (Çev. Mehmet Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.